

СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ГОВІРКОВИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ З КОМПОНЕНТАМИ-НАЗВАМИ СВІЙСЬКИХ ТВАРИН

Дмитрук М.В. –

Кримський державний аграрний університет

Порівняння – це слово або вислів, у якому називається особа, предмет або явище, з якими порівняється хто, *-що-небудь* [НТСУМ, 1998:584]. Порівняння полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв'язки, тобто єднальних сполучників: як, мов, немов, наче, буцім, ніби, або предиката – подібний, схожий, нагадує, здається та ін.

Порівняння має велику традицію, широко застосовується в усній народній творчості та в говірках. У порівнянні відображене буття українського народу в усьому його обсязі. Можна сказати, що порівняння є своєрідним дзеркалом, у якому це буття відображене всіма своїми гранями, такими, як історія, суспільні взаємини минулих епох, заняття людей, їх виробнича діяльність, побут, мораль, родинні стосунки, звичаї, вірування й повір'я. У порівняннях також відображене природне середовище, в якому жив і живе український народ, своєрідність рослинного і тваринного світу, а також людина, тобто її вигляд, міміка, жести, психічний і фізіологічний стан.

Представлені у словнику В.А. Чабаненка "Гартоване слово" постійні порівняння з свійськими тваринами є частиною надбання живої української мови. Стилістично виразні, гартовані в горнилі народного розуму, вони свідчать про неабиякі мовотворчі здібності нижньонаддніпрянців. Кмітливість, дотепність, спостережливість і особливий життєствердний гумор простежується в кожному з порівнянь. У словнику засвідчено понад 400 порівнянь з такими свійськими тваринами: *бройлером, козою, котом, качкою, собакою, коровою, бараном, ослом, волом, телям, вівцями, конем, свинею, биком, поросям, гускою, кабаном, бугаєм, цапом, індиком, курчам, кнуром, щеням, пітухом, цуциком, конякою, скотиною, сучкою, квочкою, лошаком* та ін. Найчастіше у порівняннях фігурує собака, свиня, вівця, кінь, баран, корова, теля та ін.

З допомогою цих порівнянь передається зорове сприйняття навколишнього світу, подається соціальна характеристика людини, показуються знання людини, передається емоційний стан, якійсь дії, наприклад, пересування в просторі, робиться розумова характеристика людини та ін.

Собаку людина приручила дуже давно: вважають, що це перша свійська тварина. Слово *собака* прийшло зі Сходу, з Іранських мов (у персів це *сабах*) [Коваль, 1985:83].

У порівняннях говірок Нижньої Наддніпрянщини собака вживається дуже активно. Наприклад, коли людина сідає на дуже незручному місці, то кажуть: *примостився, як собака на заборі* [ГСЧ, 1995:94]. А коли людина потерпає від спеки, задухи, то вживають порівняння: *мерзне, як собака в Петрівку* [ГСЧ, 1995:67]. Коли ж чоловік безупинно кидається то в один, то в інший бік, то використовують вислів: *бігає, як собака на ретязі* [ГСЧ, 1995:9]. Існує іронічне висловлювання про людину, яка має багато боргів: *обвішався боргами, як собака*

реп'яхами [ГСЧ, 1995:79]. А коли людина дуже не любить когось або чогось, то вживають такі висловлювання: *любє, як пес палицю, або любє, як собака лозину* [ГСЧ, 1995:65]. Коли ж юнак побіг слідом, то кажуть: *подався, як Сірко за возом* [ГСЧ, 1995:88], а коли побіг оглядаючись – *подався, як Сірко попід лісами* [ГСЧ, 1995:88]. Наприклад, чоловік дуже хотів їсти, але не наївся, бо щось завадило, то кажуть так: *наївся, як собака палиці* [ГСЧ, 1995:73]. Коли ж людина тікає, щоб уникнути якоїсь неприємності, незручності, то кажуть: *тікає, як собака од мух* [ГСЧ, 1995:123].

Дика свиня була відома в давнину багатьом народам, які населяли Європу і східну частину Азії. У різних мовах назва цієї тварини містила основу *сус*. Вважається, що причиною назви є звук, який чувся, коли дикі свині зустрічалися людям – *су* [Коваль, 1985:83].

У говірках Нижньої Наддніпрянщини свиня вживається часто. Так, коли зовсім не схожий один чоловік на іншого, то кажуть, *що похожий, як свиня на коня* [ГСЧ, 1995:92]. А коли немає ніякої користі, то кажуть: *пользи, як із свині вовни* [ГСЧ, 1995:90]. Якщо щільно обступають щось, то вживається вислів: *обступили, як свині корито* [ГСЧ, 1995:80]. У випадку сп'яніння вживають порівняння: *п'яний, як свинота* [ГСЧ, 1995:99].

Здавалося б, уже хто-хто, але кіт не може бути чимось чужим, привізним. Та все ж кіт – чужинець, гість з далеких країв. Наша домашня кішка походить не від європейської дикої кішки, а від єгипетської (нубійської), так званої буланої кішки. Мабуть, перші свійські коти були у слов'янських країнах великою дивиною. Вони привезли з собою й ім'я, яке походить з народної латини. Там *каттус* означало "дика кішка" [Коваль, 1985:84]. У словнику В.А. Чабаненка ця домашня тварина фіксується у багатьох випадках. Наприклад, людину, що часто робить шкоду порівнюють так: *шкодливий, як кіт* [ГСЧ, 1985:141]. А коли небезпечно жартують із ким-небудь, то кажуть: *жартує, як кіт з мишкою* [ГСЧ, 1985:142]. Якщо ж людина дуже хоче чогось, то в говірках використовується таке порівняння: *не хоче, як кіт сала* [ГСЧ, 1995:136]. Про того, хто довго спить, кажуть так: *розіспався, як ледачий кіт* [ГСЧ, 1995:104]. А того, хто користується всіма благами життя, живе в достатку, порівнюють: *розкошує, як кіт в коморі* [ГСЧ, 1985:105].

Розводити коней люди почали давно – ще у бронзовому віці. Кінь був єдиним засобом пересування, давав м'ясо, молоко, шкіру. Слово *кінь* було у мові давніх слов'ян, тільки тоді воно мало трохи іншу форму: у "Слові о полку Ігоревім" є ця форма – *комень* (ще раніше було *комнь*), а до цього – *ковнь*). У тюрських мовах кінь – *алаша*. А оскільки початковий *a* в словах не властивий українській мові, то у цьому слові він загубився. В українській мові слід від *алаша* залишився – це *лоша, лошак, лошатко, лошачок* [ГСЧ, 1985:82].

Словник порівнянь "Гартоване слово" В.А. Чабаненка неодноразово засвідчує назву цієї тварини. Коли людина дуже часто що-небудь міняє, перепродує, то в говірках існує такий вислів: *менджує, як циган кіньми* [ГСЧ, 1995:66], або *мінється, як циган кіньми* [ГСЧ, 1995:67]. А якщо чоловік знесилів, дуже виснажився, то його стан порівнюють з циганськими конем: *охляв, як циганський кінь* [ГСЧ, 1995:82].

Слово *вівця* – слов'янське, простежується і в давніх мовах неслов'янських народів (найстаріша форма – *овька*) [Коваль, 1985:82]. У говірках некрасиву жінку чи дівчину порівнюють з вівцею: *красива, як вівця сива* [ГСЧ, 1995:56]. Якщо ж людина крутиться, кидається на всі боки, не знаходячи собі належного місця, то кажуть: *крутиться, як вівця в чужій отарі* [ГСЧ, 1995:58].

Особливим багатством виражальних можливостей відзначаються говіркові порівняльні конструкції з компонентами – назвами свійських тварин, що характеризують осіб у позитивному і негативному планах. Нами виявлені семантичні ряди, що мають такі моделі:

1) "розумний + як + свійський птах = дуже дурний", наприклад: *розумний, як вутка* [ГСЧ, 1995:106] – іронічне про того, хто видає себе дуже розумним;

2) "розумний + як + чиясь свійська тварина = дуже дурний", наприклад: *розумний, як дідова коза* [ГСЧ, 1995:106] – хитрий; *розумний, як Хведорова кобила* [ГСЧ, 1995:106] – хитрий; *розумний, як Дуньчина коза* [ГСЧ, 1995:106] – хитрий; *розумний, як попова коза* [ГСЧ, 1995:106] – дурний.

3) "розумний + як + числівник сто + тварина = дуже дурний", наприклад: *розумний, як сто свиней умісті* – дуже дурний (фамільярне).

4) "дурний + як + молода свійська тварина = дуже дурний", наприклад: *дурний, як теля*.

5) "дурний (тупий) + як + свійська тварина = дуже дурний: *дурний, як баран* [ГСЧ, 1985:39]; *дурний, як бик* [ГСЧ, 1995:39].

6) "дурний + як + колгоспна тварина = дуже дурний": *дурний, як колгоспний бик* [ГСЧ, 1995:40] – дуже дурний; *дурний, як колгоспний віл* [ГСЧ, 1995:40] – дуже дурний; *дурний, як колгоспна череда* [ГСЧ, 1995:40] – дуже дурний.

7) "дурний + як + сто свиней = дурний вищою мірою (саркастично): *дурний, як сто свиней умісті* [ГСЧ, 1995:40]; *дурний, як сто свиней вкучі* [ГСЧ, 1995:40]; *дурний, як сто свиней на одному наколі* [ГСЧ, 1995:41]; *дурний, як сто свиней у дощ* [ГСЧ, 1995:41]; *дурний, як сто свиней у житі* [ГСЧ, 1995:41].

У даному семантичному ряді наявні синонімічні порівняння. Семантичний ряд "абсолютно не личити, не пасувати" також містить синонімічні порівняння, які можна розташувати за такою моделлю: "не личити, пасувати + як + свійська тварина" + неприродний орган = абсолютно не личити, не пасувати": *личе, як корові хомут* [ГСЧ, 1995:63] – не личить (іронічно); *личе, як свині в наритнику* [ГСЧ, 1995:63] – те саме; *іде, як свині косинка* [ГСЧ, 1995:53] – не личить; *іде, як свині намисто* [ГСЧ, 1995:53] – те саме; *іде, як свині ярмо* – те саме.

Цілий ряд синонімічних порівнянь простежується у семантичному ряду, в який увійшли компоненти: 1) "бігає + як + свійська тварина на чомусь = безупинно кидається в сторони", наприклад: *бігає, як собака на цепу* [ГСЧ, 1995:9] – безупинно кидається то в один, то в інший бік; *бігає, як собака на ретязі* [ГСЧ, 1995:9] – те саме; *бігає, як собака по череді* [ГСЧ, 1995:9] – те саме.

2) "бігає + як + свійський птах з чимось чи біля чогось = метушиться": *бігає, як курка з крашанкою* [ГСЧ, 1995:8] – метушиться, кидається то в один бік, то в інший, ніби чогось шукає; *бігає, як квочка біля курчат* [ГСЧ, 1995:8] –

метушиться, кидається то в один бік, то в інший, намагаючись кому-небудь догодити, прислужитись або кого-небудь оборонити.

3) "бігає + як + свійська тварина = сильно бігати": *бігає, як вівця кручена* – бігає то сюди, то туди, ніби очманілий; *бігає, як лошак* [ГСЧ, 1995:8] – бігає повний сили, здоров'я; *бігає, як кіт обгорілий* [ГСЧ, 1995:8] – бігає то сюди, то туди, ніби очманілий.

Синонімічні порівняння наявні і в семантичному ряду: "стрибає + як + свійська тварина = високо стрибає", наприклад: *стрибає, як коза* [ГСЧ, 1995:119] – спритно, високо стрибає. Синонімічні відношення також присутні і в семантичному ряду "стрибнуть + як + свійська тварина чи птах у щось високо стрибнути", наприклад: *стрибнуть, як курка в борщ* [ГСЧ, 1995:119] – вскочив у якусь халепу; *стрибнуть, як кіт опарку* [ГСЧ, 1995:119] – те саме.

Отже, явище синонімії є характерним для говіркових конструкцій з компонентами – назвами свійських тварин.

У порівняльних конструкціях виявлена і антонімія, наприклад: *худий – гладкий*. Семантичний ряд "гладкий + як + свійська тварина = дуже гладкий": *гладка, як свиня* [ГСЧ, 1995:25] – зневажливо про гладку жінку; *гладкий, як кабан* [ГСЧ, 1995:26] – зневажливо про гладкого чоловіка; *гладкий, як свиня* [ГСЧ, 1995:26] – зневажливо про гладку людину чоловічої статі.

Розглянемо семантичний ряд:

1) "худий + як + колгоспна тварина = дуже худий": *худий, як колгоспна кобила* [ГСЧ, 1995:136] – жартівливо про дуже худу жінку (дівчину); *худий, як колгоспний кінь* [ГСЧ, 1995:137] – жартівливо про дуже худого чоловіка чи хлопця.

2) "худий + як + свійський птах = дуже худий": *худий, як бройляр* [ГСЧ, 1995:137] – те саме.

Переважна більшість говіркових порівняльних конструкцій вживається з прямим значенням: *хлюпоцеться, як качка* [ГСЧ, 1995:133] – купається, розплескуючи воду на всі боки; *малий, як курча* [ГСЧ, 1995:66] – малий на зріст. Але у словнику В.А. Чабаненка зафіксовані порівняльні конструкції, що мають переносне значення: *танцює, як корова на льоду* [ГСЧ, 1995:121] – погано, невміло танцює; *спокійний, як порося в мішку* [ГСЧ, 1995:116] – іронічно про людину, яка потрапила в делікатне, непевне становище і на деякий час притихла; *прямий, як свинячий хвіст* [ГСЧ, 1995:99] – непрямий, заокруглений (іронічно); *пропав, як собака в ярмарку* [ГСЧ, 1995:98] – заблуdivся, зник в невідомому напрямку, загубився.

Таким чином, постійні порівняльні конструкції з компонентами-назвами тварин мають своїм джерелом побут і ті обставини, в яких протікало і протікає повсякденне життя людини, а також різні трудові процеси, у їх змісті також відображено зовнішній вигляд людини, її міміка, жести, психічний і фізіологічний стан та ін.

Література

1. Коваль А.П. Пригоди слова. – К.: Рад. школа, 1985. – 213 с.
2. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах, том 3. – К.: Аконті, 1998. – 928 с.
3. Чабаненко В.А. Гартоване слово. – Запоріжжя: Гарт, 1995. – 164 с.